

Sledi poglavje, ki se ukvarja s pomembno tematiko predvsem za raziskovalce, saj je še kako koristno poznati orodja, s katerimi je mogoče hitreje in enostavneje iskati in zbirati literaturo. Obenem pa je to tudi snov, ki nam je vsem še najbolj poznana, saj smo se že kmalu morali navaditi na virtualne in digitalne bibliografije na ravni knjižnic. Poseben pomen avtorica pripiše OPAC-u (*On line Public Access Catalog*), ki je po njenem mnenju na globalni ravni najbolj koristen za iskanje posameznih tekstov. Nekaj besed nameni čisto konkretnemu postopku iskanja in v okviru tega razloži še samo masko oziroma obrazec za iskanje.

Vedno pogosteje pa se srečujemo tudi z elektronsko obliko izdajanja novitet; med njimi izstopajo revije, sledijo pa tudi monografije, strani, posvečene znanstvenim posvetom, in strani posameznikov (strokovnjakov) ali institucij. Zadnje poglavje pa je namenjeno bankam podatkov, ki so pogosto shranjene tudi na CD ROM-ih ali DVD-jih, kar gotovo omogoča ogromne količine podatkov na enem mestu. Za področje antične zgodovine, klasične filologije in epigrafike bi bilo koristno poznati vsaj te:

- CD ROM *The Database of Classical Bibliography/Bibliographie de l'Antiquité Classique*, ki vsebuje okoli 250 000 bibliografskih zadetkov;

- CD ROM *Gnomon Bibliographische Datenbank: Internationales Informationssystem für Klassische Altertumswissenschaft*, ima podatke o vseh knjigah, ki so bile recenzirane v Gnomonu od leta 1925 naprej (okoli 200 000);

- *Dyabola. Erfassung von Literatur und Objekten der Altertums- und Kunstwissenschaften* - banka bibliografskih podatkov, predvsem za področje arheologije;

- CD ROM *Subsidia Papyrologica*, ki je sestavljena iz dveh delov: iz *Bibliographie Papyrologique* in iz *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Aegypten*, in drugi.

Poleg teh bibliografskih zbirk so pogosto koristne še tiste, ki vsebujejo čim več podatkov o grški in latinski literaturi. Med temi si zaslužijo omembo:

- *Thesaurus Linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*;

- *Bibliotheca Teubneriana*;

- *Library of Christian Latin Texts*;

- *Patrologiae Latinae Cursus Completus*.

Zbirke napisov večinoma obstajajo na medmrežju, le nekaj je takšnih, ki so urejene v obliki CD ROM-a:

- *Greek Epigraphy Project*;

- *Duke Data Bank of Documentary Papyri*;

- *Inscriptions of the Christian Empire*;

- *Inscriptions of the Christian Kingdoms*;

- *A Database of Roman Inscriptions*, ki vsebuje okoli 40. 000 napisov, objavljenih v CIL-u VI. Podani so goli napisi brez komentarja in kritičnega aparata;

- *Auxilia Epigraphica*, kjer so zbrani rimski napisi province Britanije.

V zadnjih dveh razdelkih avtorica predstavi še glavna dela enciklopedičnega značaja in CD ROM-e, ki vsebujejo slikovno gradivo in zemljevide.

Kot primeren zaključek knjige avtorica na desetih straneh zbere internetne naslove, kar je v današnjem času v veliko pomoč. Nekateri med njimi so zaradi hitrega razvoja računalniške dobe že nekoliko zastareli. Gotovo pa je, da so vsi ti naslovi koristen napotek in zelo dobra osnova za delo z elektronskimi viri za področje antične zgodovine. Ker pa so bili zbrani in ažurirani januarja 2002, bo danes poleg teh mogoče najti tudi že kakšne nove strani in novejšje projekte.

Julijana VIŠOČNIK

Epigrafia di confine. Confine dell'epigrafia. Atti del Colloquio AIEGL - Borghesi 2003. M. G. Angeli Bertinelli, A. Donati (ur.).

Epigrafia e antichità 21. Fratelli Lega Editori. Faenza 2004. 440 str., številne fotografije med besedilom.

Delo, ki ga predstavljamo, je nastalo kot rezultat mednarodnega kolokvija latinske epigrafike, ki je potekal v Bertinoru (univerza v Bologni) od 10. do 12. oktobra 2003. Njegova glavna tema je bila epigrafika meje (in meje epigrafike), a ne samo v fizičnem pomenu, temveč v kulturnem, socialnem in političnem smislu. Kolokvij in publikacijo, ki je pred nami, so udeležili s pomočjo AIEGL (Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine) ter univerz v Bologni in Genovi.

Zbornik obsega triindvajset prispevkov najboljših evropskih epigrafikov, ki so sodelovali na omenjenem kolokviju. Vsi se posredno ali neposredno navezujejo na njegov naslov, pa naj bo to z novimi napisi ali odkrivanjem drugačnih vidikov, ki jih lahko osvetlimo prav z epigrafiko; tako se meja oziroma meje vede predstavljajo vedno dlje, področje, ki ga pokriva, postaja vedno širše. Na tem mestu si je torej umestno postaviti vprašanje, kje so, če sploh so, meje epigrafike.

Prvi je uvodni članek M. Mayerja o epigrafiki na mejah. Pri tem upošteva epigrafske dokumente, nastale na mejnih območjih. Že prvi članek pokaže, da so se avtorji namenili spretno krmariti med epigrafiko na mejnih ozemljih ter mejami, znotraj katerih deluje veda. Ker bi bilo predstavljanje vseh prispevkov preveč dolgotrajno, naj izberem samo nekaj tistih, ki so še posebej pritegnili mojo pozornost.

F. Mainardis je predstavila leta 1998 najdeno posvetilo Saturnu, ki izhaja s teritorija mesta *Iulium Carnicum*. Ker le-ta predstavlja mejno območje, tako v teritorialnem kot tudi v kulturnem smislu, je avtorica svojo predstavitev z lahkoto vpela v zahtevan okvir. Kult boga Saturna se povezuje še z drugimi božanstvi, predvsem v religioznem kontekstu mejnih območij. Božanstvo je bilo najbolj poznano na prostoru Recije, tudi z epitetom *patrius*, katerega namen je bil poudariti pomen v lokalnem panteonu. Prisotnost Saturna lahko potrdi hipotezo o obstoju svetišča trgovcev na tem mejnem prostoru.

M. Reali govori o latinskih napisih iz Alta Laria in iz Chiavenne, ki sta pripadala municipiju *Comum*. Območje sodi med najbolj severne dele, ki so še sodili v rimsko Italijo (*Italia Romana*). Kot takšni imajo določene posebnosti (paleografske, onomastične - avtohtona imena: *Nulio Peldurio*, kulti - kot npr. *Iuppiter Reimimus* in drugo), ki jih avtor predstavi. V apendiksu pa zbere napise, ki jih je pri svojem preučevanju upošteval.

Starosta nemške epigrafike, W. Eck, nas prestavi na mejno območje Rena, ob katerem so vzpostavili mrežo kastelov, ki pa so pripomogli tudi k nastanku civilnih naselbin. Leta 1985 so na mestu vrat kastela Geldube našli gradbeni napis, ki se nanaša na vladavino Postuma, začetnika galskega posebnega cesarstva. Njegovo celotno ime se je glasilo *Marcus Cassianus Latinus Postumus*; na napisu, ki je ohranjen samo fragmentarno, lahko preberemo samo *Latinus*, a je bilo to dovolj za rekonstrukcijo besedila, ki jo poda W. Eck.

O dogajanju v mejni deželi, sicer na drugi strani imperija, govori M. F. Petracchia Lucernoni, ki je vzela pod drobnogled Egipt (predvsem ozemlje okoli *Mons Claudianus*), vojsko v njem in dokumente, ki se nanjo nanašajo. Rimska vojska v Egiptu je namreč med najbolje dokumentiranimi provincialnimi vojskami v rimskem imperiju sploh. Poleg literarnih in epigrafskih virov, ki so na razpolago povsod, je v Egiptu nastalo veliko število papirusov in popisanih črepinj (*ostraca*), ki vsebujejo številne podatke o ustroju rimske vojske. Posebnosti slednjih, ki so jih našli v okolici *Mons Claudianus* (Gebel Fatireh) - nahaja se v puščavi, približno 500 kilometrov južno od Kaira, je avtorica predstavila izčrpno in z zanimivim pristopom.

Sirjenje krščanstva je prodrlo na vsa področja življenja, tako ni nič nenavadnega, da tudi epigrafski dokumenti pričajo o tem. H. Solin nas popelje v svet epigrafike krščanske dobe, ki je zelo počasi razvijala svoje tipične formule; mnogi elementi, ki so bili značilni za poganske napise, pa ostanejo še dolgo v

rabi. Nekateri so bili celo v nasprotju s krščansko doktrino (kot npr. formula D M: *Dis Manibus* - Božanskim Manom), a je bila na nagrobnikih tako zelo zakoreninjena, da se pogosto pojavlja tudi na t. i. krščanskih napisih. Na samem začetku članka H. Solin zanika obstoj krščanske epigrafike in krščanskih napisov. Trdi namreč, da v bistvu obstaja samo določeno število napisov, ki so jih postavile ali osebe s poklicem znotraj krščanske cerkve ali tisti, ki so se opredelili kot kristjani. Ti napisi pa se v tehničnem smislu ne razlikujejo od poganskih.

Na popolnoma nov teritorij se prestavi F. Beutler, ki je svoj razmeroma kratek članek namenila ženskam na ozemlju Avstrije v rimski dobi. Ženske študije nasploh so v zadnjih letih pridobile na pomenu, postajajo pa tudi vedno bolj popularne kot predmet študija za tiste, ki se ukvarjajo z antiko (tudi pri nas, npr. M. Sunčič (ur.), Plutarhove ženske, zbirka *Dialogi z antiko*, Ljubljana 2004). Obravnavani prispevek se ukvarja z mejnim področjem epigrafike na mejnem območju rimskega imperija. Na ta način kar na dveh nivojih zadosti smernicam kolokvija in je v tem pogledu prav gotovo nekaj posebnega med prispevki v zborniku.

Sledita prispevka, ki prinašata novo odkrite napise; avtor prvega je M. Buonocore, ki je pripravil predvsem neobjavljene, pa tudi že objavljene napise (z novim branjem oziroma novimi podatki) Abbruzza. Avtorji drugega (M. L. Manca, L. Cencioli, L. Sensi) so se posvetili napisom v cerkvi S. Maria Maggiore v Asissiju. Napisni spomeniki izvirajo iz prostora pod cerkvijo, kjer se skrivajo rimski ostanki, na katerih je zrasla sedanja cerkev. Predstavitvi cerkve in zgodovine izkopavanja sledi kataložni del; v večini primerov gre za večje ali manjše fragmente, kar je glede na naravo najdišča mogoče pričakovati.

Čeprav nisem predstavila vseh avtorjev in njihovih člankov, bi iz kratkega orisa vendarle moralo biti razvidno, da zbornik prinaša sila različne prispevke; avtorji obravnavajo različne tematike, z različnih vidikov, na raznih območjih ... Vsem pa je skupno, da se tako ali drugače dotikajo meja; v uvodu je bilo sicer zapisano, da niso samo fizične (teritorialne) meje tiste, ki naj bi nas zanimala. A je potrebno priznati, da je veliko več avtorjev izhajalo prav iz teh in da je manj tistih, ki so se ukvarjali s socialnimi in kulturnimi. Konkretne ločnice so vendarle veliko bolj oprijemljive, zato jih je lažje uporabiti za izhodišče. Kolokvij in pričujoči zbornik s tem morda nista popolnoma zadostila vodilu in motu, ki so ga imeli organizatorji, gotovo pa sta botrovala nastanku mozaika na temo meja, kjer je vsak od prispevkov zanimiv kamenček v njem.

Julijana VIŠOČNIK

Early Geographers. - The Period of the Roman Conquest, F. Bence, P. Kovács (ur.). *Fontes Pannoniae Antiquae* I. Budapest 2005. 251 str.

Madžarska strokovnjaka za antično zgodovino sta se odločila zbrati in objaviti vse antične (grške, latinske, pa tudi sirske) literarne vire ter napisno gradivo, ki tako ali drugače omenjajo Panonijo. Prvi dve knjigi, ki se ukvarjata z začetnim obdobjem (samo osvojitvijo in tvorbo province Panonije), sta avtorja objavila že pred nekaj leti v madžarskem jeziku in z madžarskim prevodom virov. Ugotovila pa sta, da sta knjigi mednarodnega pomena, zato sta zdaj pred nami v angleškem jeziku, a brez prevodov. Opustitev prevajanja virov v enega izmed svetovnih jezikov lahko razlagamo in delno opravičimo z dejstvom, da ti prevodi v angleščino že tako ali tako obstajajo, le poiskati je potrebno tistega, ki ga v danem primeru nekdo potrebuje. Kljub temu pa ob branju dela dojemamo izpust prevodov kot primanjkljaj, saj bi ob tako natančnem zbiranju vseh antičnih virov, ki omenjajo dogajanje v Panoniji, pa tudi v sosednjih pokrajinah, upravičeno pričakovali, da bodo tudi prevedeni ter

tako dosegljivi čim širšemu krogu bralcev. Bralcem, v večini primerov strokovnjakom na področju antične zgodovine, ki v današnjem času pogosto sploh ne znajo več latinščine in grščine, bi tako olajšali delo in prihranili čas.

Vsi posamezni odlomki so obravnavani po sledeči shemi: 1. latinski/grški tekst; 2. izdaja (teksta); 3. literatura (o avtorju oziroma o temi, na katero se odlomek nanaša); 4. komentar (zgodovinski, vsebinski). Avtorja sta projekt zastavila široko, saj predvidevata izid devetih zvezkov serije, kjer bi bili posamezni odlomki obdelani po zgoraj navedeni shemi. Prvi del je posvečen zgodnjim geografom ter času osvojitve Panonije do smrti cesarja Klavdija (54); drugi se ukvarja z zgodovino Panonije do leta 166; markomanske vojne in čas do leta 192 bodo tema tretjega dela; naslednji bo namenjen letom Severov (193-235); peti bo obravnaval vire v povezavi z vojaškimi cesarji (do 284); šesti bo navajal vire za čas tetrahije (do 312); naslednji se bo posvečal času Konstantinove dinastije (do 363); predzadnji bo prikazal vire za Valentinijanovo dinastijo (do 395), zadnji del pa bo posvečen propadu province (do 582).

Vire, ki so obravnavani v prvem delu, lahko razdelimo na pet večjih sklopov; v prvem, najkrajšem, so zbrane prve omembe pokrajine (*Primae mentiones regionis*); sledijo geografski pisci, ki opisu province namenijo več besed (*Scriptores geographici provinciam amplius describentes*); največji del zavzemajo zgodovinski pisci (*Opera historica*); ta vsebuje vse večje latinske in grške zgodovinarje. Sledi krajše poglavje, ki prinaša zgodovinske podatke o Panoniji v pesniških delih (obenem je to edino poglavje, ki nima latinskega naslova, kar pusti vtis, kot da bi bilo naslov *Historical data in poetic works* pretežno prestaviti v latinščino); zadnje poglavje prinaša pomembne napise, ki omenjajo Panonijo (*Inscriptiones*).

Prve omembe Panonije najdemo pri grških pesnikih: Heziodu, Ajshilu, Pindarju in drugih grških piscih; zgodovinarju Herodotu, Skylaksu ter Apoloniju Rodoskem. Poleg grških avtorjev pa so zbrani tudi latinski, ki posredujejo samo drobne notice: Cezar, Nepot, Krisp, Varon in Horacij. Naslednji sklop, v katerem so zbrane geografske vesti o Panoniji, je gotovo bolj pomemben in kot takšen zavzema veliko več prostora. Poglavje začnejo Strabon, Pozejdonij in Pomponij Mela; sledi jim Plinij Starejši, ki je v svoji obsežni *Naturalis Historia* zapisal mnogo takšnega, kar je za zgodovino Panonije, Norika in drugih pokrajin ter provinc odločilnega pomena in na čemer sloni zgodovina (ter geografija) antičnega sveta, kot jo poznamo danes. Nič manj pomemben ni geograf Klavdij Ptolemaj, ki mu avtorja namenita veliko pozornosti. Kakor poprej pri Pliniju je komentar obsežen; na osnovi njegovih podatkov avtorja pripravita tabele o razdaljah med posameznimi kraji in delitvi sveta. Sledi še nekaj manj pomembnih avtorjev; med njimi prvič tudi viri iz Sirije (*Liber Generationis*), ki sta jih avtorja za razliko od ostalih opremila tudi s prevodom. Sirski avtorji prinašajo sicer le krajše notice, ki pa jih vendarle ne smemo zanemariti, saj so lahko dopolnitev ali potrditev že poznanih dejstev.

Odlomki zgodovinskih del, ki omenjajo Panonijo, so nastali pod peresi najpomembnejših latinskih in grških zgodovinarjev, pri čemer naj omenim samo nekatere: Cezar, Livij, Velej Paterkul, Valerij Maksim, Plutarh, Tacit, Svetonij, Apijan, Kasij Dion in drugi. V svojih delih so Panonijo omenjali tudi cerkveni pisci: Hieronim, Evtropij in Orozj. V delih pesnikov pa je največ zgodovinskih podatkov v zvezi s Panonijo mogoče najti pri Ovidiju in Lukanu.

Preostali so še napisi, med katerimi ima gotovo posebno mesto *Monumentum Ancyranum* (*Res Gestae Divi Augusti*), kjer je cesar Avgust ovekovečil svoje dosežke, tudi na ozemlju Ilirika, kamor moramo v njegovem času šteti tudi ozemlje Panonije. Poleg napisov uradnega značaja (*Fasti Romani*) avtorja v izbor uvrstita tudi nekatere privatne. Za nas so še posebej zanimivi *ILJug* 303 in 304 ter *AJ* 173, ki so iz Emone. Pri tem je presenetljivo dejstvo, da avtorja Emono, kljub trdnemu dokazu (mejniki pri Bevkah) o upravni uvrščenosti k Italiji, še vedno obravna-